

УДК 340.12

В. Савенко,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

НОРМАТИВНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗАКОНУ НА ДЕТЕРМІНАЦІЮ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

Поведінка людини – складне багатофакторне явище, вивчення якого потребує сучасних уявлень про ймовірнісні структурно-логічні моделі її формування. Сутність кожного поведінкового акту визначається його місцем у загальній структурі поведінки особистості. У процесі індивідуального розвитку поведінкові системи трансформуються в складний комплекс індивідуальної поведінкової стратегії, утворюють поведінковий тип особистості. Поведінка людини детермінована, закономірно зумовлена системою факторів, що її породжують. Люди, перебуваючи в суспільстві, постійно взаємодіють одне з одним. За рахунок цього процесу вони вирішують різні завдання, визначають перспективи власної життєдіяльності. Існуючи в усіх сферах життя суспільства, суспільні відносини надають йому сталого й цілеспрямованого характеру, тим самим забезпечуючи суспільний правопорядок у державі.

Процес дослідження проблеми взаємин особи та права не втрачав своєї актуальності крізь призму всієї історії людства. Науковий доробок учених на цю тему є достатньо потужним. Утім на сьогодні відсутнім є комплексний філософсько-правовий аналіз проблеми правової поведінки особи, котрий повністю розкривав би зміст її аксіологічно-нормативної детермінації. Через це сучасна юриспруденція дедалі частіше звертається до філософського обґрунтування закону як механізму формування моделі поведінки особи в умовах правового соціуму та механізму врегулювання суспільних відносин у державі. Чимало аспектів зазначеної проблеми висвітлено в публікаціях О. Дроздова, Г. Мокроносова, Ю. Плетникова, Ю. Козенка та інших

авторів. Водночас деякі істотні питання, серед них питання філософсько-правового аналізу проблеми правової поведінки особи, усе ще залишаються предметом дискусії й потребують подальшого розкриття та вдосконалення.

Мета статті: розкрити зміст понять «правова поведінка», «правовідносини», «суспільні відносини», «співвідношення закону і правосвідомості»; здійснити науково обґрунтований аналіз впливу закону на формування правової поведінки особи й соціальне регулювання суспільних відносин у межах правової реальності соціуму.

З теоретичного боку питання впливу закону на формування правової поведінки та врегулювання суспільних відносин було об'єктом багатьох спеціальних досліджень.

Зокрема, тлумаченню понять «суспільні відносини» й «соціальні відносини» присвячені праці О. Дроздова, Г. Мокроносова, М. Цимбалюк, Ю. Андреева, І. Попової, В. Вирелкіна, В. Хмелька.

Теоретичний контекст закону та його вплив на суспільні відносини, свідомість і світогляд людини досліджували О. Йоффе, М. Строгович, М. Шаргородський, А. Лисюткін, Н. Матузов, А. Малько.

До концепту юридичної природи закону виявляли інтерес П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурдье, П. Рікер, В. Нерсесянц, М. Цвік, В. Ткаченко, О. Кушіпака, С. Максимов, С. Сливка й ін.

В умовах трансформації сучасного українського суспільства, подолання ідеологічного диктату і правового нігілізму сучасне суспільство змушене ревізувати свої раніше установлені уявлення про правове та протиправне. Такі коливання спонукають нас розглядати правову по-

ведінку в контексті соціальних програм і ціннісних установок, зафіксованих у матеріальній і духовній культурі суспільства й регульованих соціальними інститутами, політикою, нормами моралі та права.

У процесі регуляції поведінки особистості соціальні норми взаємодіють з багатьма факторами, що зумовлюють її спрямованість. При цьому особливий інтерес викликають внутрішні й зовнішні способи регуляції поведінки, адже саме вони роблять соціальні норми ефективними або неефективними для здійснення соціального впливу.

Сучасна наукова парадигма вказує на наявність кількох концепцій щодо розуміння поняття «поведінка особи» (психодинамічної, еготеоретичної, диспозитивної, біхевіористичної, соціально-когнітивної, гуманістичної, феноменологічної тощо). Утім усі вони сходяться у твердженні, що в широкому сенсі це поняття вказує на власне людський вияв усвідомленої активності з яскраво вираженим індивідуалізованим забарвленням, інтегруючим чинником якої є колективний інстинкт [1]. Це зумовлено тим фактом, що людина як істота біопсихосоціальної форми життя, що виражається в морфологічних, фізіологічних, генетичних, нервово-мозкових, електрохімічних явищах і процесах, і як суб'єкт у співвідношенні із собою подібними [2, с. 150].

Багатоаспектність поняття «поведінка особи» значною мірою позначилась на її тлумаченні. Наприклад, правова наука і практика правового регулювання зарховують до «поведінки особи» тільки ту людську активність, яка характеризується певними соціальними та юридичними ознаками [3]. Енциклопедична література під поведінкою людини розуміє систему взаємопов'язаних дій, здійснюваних суб'єктами, що вимагають їх взаємодії із середовищем з метою реалізації певної функції [4, с. 565].

Разом із тим поведінка особи може тлумачитись і як форма перетворення діяльності в реальну дію, що надає можливість виділити її в окремий багатогран-

ний і полідисциплінарний соціальний феномен, що є предметом дослідження низки гуманітарних наук [5, с. 233–238].

Отже, «поведінка особи» трактується як система або сукупність її взаємопов'язаних дій і вчинків, котрі визначаються потребами, мотивами, інтересами, спонуканими й формами суспільного життя, серед яких потреби у спілкуванні, міжіндивідуальних зв'язках, творчості, прагненні до пізнання, уподібненні, освоєнні буття.

Формування моделі поведінки значною мірою нагадує процес утворення особистісної системи норм моралі та використання їх як умов і детермінант соціального розвитку особистості – її соціалізації. Відбувається це шляхом формування так званих статусних характеристик, котрі виникають у процесі оволодіння особистістю системою норм і цінностей соціальної групи, до якої вона належить. Соціолог П. Сорокін ставить цю модель поведінки в залежність від психофізичних механізмів функціонування людей, інтегруючим чинником соціалізації яких є колективний рефлекс. Така модель поведінки називається соціально-правовою [6, с. 514].

Соціальний аспект цієї поведінки можна трактувати як широку систему або сукупність взаємопов'язаних дій і вчинків, котрі визначаються потребами, мотивами, інтересами, обов'язками й формами суспільного життя, серед яких, згідно з природно-правовою концепцією Еріха Фромма, виокремлюють потреби у спілкуванні, міжіндивідуальних зв'язках, творчості, у прагненні до пізнання, уподібненні, освоєнні буття тощо [7, с. 87]. Отже, соціальна поведінка особи трактується як система або сукупність взаємопов'язаних дій і вчинків особи, котрі визначаються потребами, мотивами, інтересами, спонуканими та формами суспільного життя, серед яких потреби у спілкуванні, міжіндивідуальних зв'язках, творчості, у прагненні до пізнання, уподібненні, освоєнні буття [8].

Натомість правове розуміння поведінки обмежується лише трьома критеріями: фактором впливу, відповіддю на вплив і підкріплювального наслід-

ку (системи заохочень або покарань). З погляду на це соціальна поведінка синонімізується із правовою й визначається як поведінка особи (дія чи бездіяльність) свідомо-вольового характеру, урегульована нормами права, що тягне за собою юридичні наслідки.

Систематизація наукових даних із окресленої проблеми дає підстави розглядати феномен формування правової поведінки з позиції безпосереднього впливу середовища, а також з урахуванням характеру взаємодії особистості зі своїм оточенням. На думку І. Сохан, психологічна детермінація правової поведінки визначається наявністю соціально-психологічного та функціонального конструктів, які зумовлюють трансформацію системи зовнішньої регуляції в соціальні установки, ціннісні орієнтації й морально-правові уявлення [1, с. 35]. Відтак вплив закону на механізм формування правової поведінки та правосвідомості індивідів напряму залежить від ефективності й результативності загального механізму правового регулювання суспільних відносин, першоджерелом якого є норми права. На їх основі держава в особі компетентних органів закріплює права та обов'язки окремих суб'єктів, забезпечує правовідносини між ними. Основою правовідносин при цьому є правосвідомість суб'єктів права, носієм якої є не лише окрема особистість, а й громадські об'єднання, політичні партії, державні органи та посадові особи, юристи-практики, суспільство загалом. Правосвідомість у цьому випадку відображається в оцінюванні й ставленні цих суб'єктів до права загалом і суб'єктів правовідносин зокрема. Закон же виконує функцію регулятора й стабілізатора суспільних відносин. Цей тип суспільних відносин називається правовідносинами. Право «всього суспільства» в цьому сенсі є правом окремої держави, сукупністю юридичних феноменів, які, на думку Ж.-Л. Бержеля, перебуваючи в межах одного й того самого простору на одному й тому самому етапі розвитку суспільства, пов'язані одне з одним солідарними відносинами, що утворюють цілісну правову систему [6, с. 300–301].

Такий погляд на проблему зумовлює тлумачення будь-якої правової системи як цілісного комплексу, конститутивні елементи якого пов'язані між собою відносинами, характерними ознаками яких є абсолютність і взаємозалежність усіх компонентів.

Для забезпечення ефективності дії закону як регулятора правової поведінки особи в суспільстві деякі дослідники вважають за необхідне дотримання певних вимог. По-перше, особистість зобов'язана визнавати соціальні цінності, які закріплюються й охороняються законом. Проте зміни соціальних пріоритетів зумовлюють появу нових соціальних цінностей-норм, відтак потрібен час для відповідної інтерналізації. По-друге, закон повинен розвиватися та змінюватися з урахуванням трансформацій, що відбуваються в суспільній правосвідомості. Однак у реальному житті саме розвиток правосвідомості особистості може не встигати за динамічними соціальними трансформаціями. По-третє, закони мають відповідати сучасним суспільним потребам, матеріальним і духовним інтересам суспільства. Саме відповідати, а не випереджати чи значно відставати, оскільки вони повинні сприйматися людьми як підстава для правомірних дій [10, с. 72].

Структура правової поведінки особи водночас організовується на чотирьох рівнях і ланках, які характеризуються різними категоріями складності. Перший рівень – це реакція суб'єкта на актуальну правову ситуацію, на специфічні впливи правового середовища, що змінюють один одного (поведінкові акти); другий – звичні дії чи вчинки, які є елементами правової поведінки, комбінаціями її цілеспрямованих актів, що підпорядковуються уявленню про те, якого результату варто досягти; третій – це чітка послідовність правових учинків або дій особи у правовій сфері, які спрямовані на досягнення певного результату; четвертий рівень – це отримання результату, на який спрямовувалась правова поведінка, що водночас є благом, яке знаходиться під правовою охороною.

Стосовно ланок правової поведінки, то першою з них є мотив – рушійна сила, що спонукає особу до дії. Наступною серед ланок є планування та прийняття рішення, що передбачає визначення й оцінювання можливостей для задоволення своїх потреб та інтересів і вибір об'єктів, на які буде спрямована правова поведінка. Завершальним етапом є виконання цього рішення, тобто вибір поведінки, що є результатом взаємодії правової ситуації й особистих мотивів суб'єкта. Після його завершення настають ті чи інші правові наслідки, що підкреслює необхідність механізму детермінації правової поведінки особи [1].

Соціально-психологічний зміст правової поведінки залежить від багатьох чинників, які умовно ділять на соціально-психологічні явища, закономірності й механізми, що виявляються в психічній діяльності людини, та психологічно значимі соціальні фактори, які впливають на неї й за законами відображення детермінують психічні явища групи та окремої особистості [11, с. 74].

О. Ратінов і Г. Єфремова, вивчаючи мотивацію злочинної поведінки, відзначали, що законослухняні громадяни, на відміну від правопорушників, мають інші стимули утримання від скоєння злочинів. Так, у правопорушників такими стимулами є переважно зовнішні детермінанти, або система правового контролю; у законослухняних – чинники внутрішньої регуляції, або інтерналізовані соціальні норми [11, с. 102]. Інакше кажучи, законослухняна особистість діє на підставі засвоєних правових і моральних приписів, уключених до її системи цінностей, а правопорушник – тільки через страх бути викритим і покараним.

У зарубіжній науковій думці теж існують два основні підходи до проблеми законослухняної поведінки. Згідно з першим, причиною того, що люди дотримуються правових норм, є моральність, уявлення, що потрібно вважати доброю поведінкою. Інший підхід: можливість викриття й покарання змушує більшість людей коритися законі [13, с. 428]. Дослідники, які дотримуються першого під-

ходу, вважають, що правова поведінка є результатом інтерналізації норм і правових заборон. Якщо людина керується моральними зобов'язаннями дотримання норм, то це свідчить про наявність у неї поведінки свідомого рівня. Так, Н. Шварц, Дж. Орлеанс, К. Тітл вважають, що саме цінності й моральні аргументи суттєво впливають на прийняття суб'єктивного рішення щодо скоєння чи нескоєння правопорушення. Особиста мораль і сприйняття права сильніше впливають на дотримання законів, ніж інші чинники. Але не менше зарубіжних науковців дотримуються думки про те, що законослухняна поведінка є похідною зовнішнього контролю з боку суспільства. Так, А. Бандура переконаний, що стримування, яке відбувається за умов покарання, впливає на людину тоді, коли вона впевнена, що в суспільстві діє ефективна система кримінального судочинства [11, с. 134].

Отже, розглядаючи механізм нормативної детермінації правової поведінки особи як процес злагодженої взаємодії правового впливу та правового регулювання, а також як систему основних умов, чинників і факторів, що визначають усвідомлену соціально значущу діяльність суб'єкта права, спрямовану на взаємодію із правовим середовищем і здатну породжувати правові наслідки, можна обґрунтувати той факт, що аксіологічна детермінанта, яка уособлює вплив природного права з його позачасовими й позаструктурними параметрами, та нормативна детермінанта, що відображає позитивний вимір закону з його предметністю й ситуативністю, становлять цілісний механізм правової поведінки особи. Правову поведінку при цьому варто тлумачити як сукупність соціально значимих, свідомих вчинків суб'єктів права, що передбачені законом і контролюються їх волею і тягнуть за собою юридичні наслідки.

Ключові слова: закон, правова поведінка, правосвідомість, соціальне регулювання, суспільні відносини, правова систем.

У статті проведено нормативний аналіз впливу закону на формування правосвідомості й правової поведінки особи як факторів регулювання суспільних відносин у правовому вимірі буття соціуму. Проаналізовано засади верховенства закону як інтегруючого феномена ціннісно-нормативної структури правової реальності. Досліджено особливості формування правовідносин як урегульованої форми суспільних відносин і правосвідомості громадян в умовах громадянського суспільства.

В статті проведено нормативний аналіз впливу закону на формування правосознання і правового поведіння людини як факторів регулювання суспільних взаємозв'язків в правовому вимірі буття соціуму. Проаналізовані основи верховенства закону як інтегруючого феномена ціннісно-нормативної структури правової реальності. Исследованы особенности формирования правоотношений как регулятивной формы общественных отношений и правосознания граждан в условиях гражданского общества.

This article highlights normative analysis of the impact of the law on the formation of legal awareness and legal person's behaviour as factors regulating social relations in legal terms of society being has been done in the article. The principles of the rule of law as a phenomenon integrating value-normative structure of legal reality have been analysed. Features of formation of relationships, as regulated forms of social relations and legal awareness of citizens in a civil society have been researched.

Література

1. Козенко Ю.О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / Ю.О. Козенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mydisser.com/en/catalog/view/6/>.

2. Письменицький А.А. Теорія держави і права : [навчальний посібник] / А.А. Письменицький, Д.В. Слинько. – Х., 2007. – 252 с.

3. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник для студентів] / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part3/2301.htm.

4. Філософський енциклопедичний словник (ФЕС) / за редакцією В.Д. Шинкарука. – К. : НАНУ, 2002. – 742 с.

5. Козенко Ю.О. К вопросу о демаркации механизмов правового влияния и правового регулирования / Ю.О. Козенко // Проблемы законности. – 2011. – № 116. – С. 233–238.

6. Сорокин П.А. Элементарный учебник общей теории права в связи с теорией государства / П.А. Сорокин. – СПб. : СПб. ун-т, 2009. – 846 с.

7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 194 с.

8. Сохан І.О. Правова поведінка особистості як соціально-психологічна проблема / І.О. Сохан // Збірник наукових праць. Серія «Філософія, соціологія, психологія». – Вип. 2. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006.

9. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 71–74.

10. Прикладная юридическая психология : [учебное пособие для вузов] / под ред. проф. А.М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 639 с.

11. Ратинов А.Р. Правовая психология и преступное поведение: Теория и методология исследования / А.Р. Ратинов, Г.Х. Ефремова. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – 253 с.

12. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб. : Прайм-еврознак, 2002. – 560 с.

13. Блэкборн Р. Психология криминального поведения / Р. Блэкборн. – СПб. : Питер, 2004. – 496 с.

14. Цимбалюк М. Онтологічний аспект дослідження права та правосвідомості / М. Цимбалюк // Право України. – 2007. – № 2. – С. 31–35.

